

สาขาสหสมุดแห่งชาติ

เรื่องเมืองพิษณุโลก

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาตากสินมหาราช

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร

ทรงพิมพ์ในงานประทานเพลิงศพ

คุณบุษ อิศรางกูร ณ อยุธยา

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๖

5.936
4955

2119

PUS

สาขาสหสมุดแห่งชาติ

เรื่องเมื่องพิษณุโลก

พระนพนธ์

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร

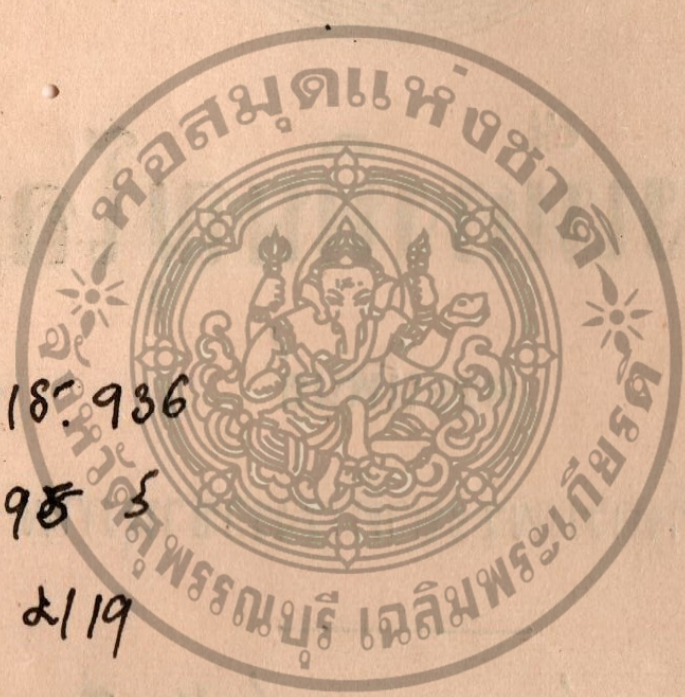
ทรงพิมพ์ในงานประทานเพลิงศพ

คุณปู่ อิศรางกูร ณ อยุธยา

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

เลขหมู่

918.936

๑ 49๕ ๕

เลขทะเบียน

๕/19

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
จัดพิมพ์และแจกจ่าย
แก่ประชาชนโดย
พระกรุณาธิคุณ
ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗
และพระบรมราชินีนาถ

คำนำ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร มี
รับสั่งมายังกรมศิลปากร ว่าจะทรงพิมพ์หนังสือแจกในงานศพ
คุณบ๊วย อิศรางกูร ณ อยุธยา ผู้เป็นพระญาติผู้ใหญ่ ณ เมรุวัด
มกุฏกษัตริยาราม ในวнт๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๖ ขอให้
กรมศิลปากรเลือกเรื่องหนังสือที่สมควรจะพิมพ์ถวาย และเรื่อง
หนังสือที่ของพระประสงค์นั้น โปรดให้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ
เมืองพิษณุโลก ด้วยเหตุว่า คุณบ๊วย อิศรางกูร ณ อยุธยา
เป็นบุตรของ พระยาพิษณุโลกาธิบดี ศรัตรุ์รัตนทร อุดรนคร
เกษตราธิราช อรรคมหาไยยามาธิราชภักดี อภัยพรยบรา-
กรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองพระพิษณุโลก ในระยะ พ.ศ.
๒๔๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อกรมศิลปากรได้ทราบพระกระแส
รับสั่งและพระประสงค์ดังกล่าว จึงให้เจ้าหน้าที่ตรวจดูเรื่อง
เกี่ยวกับเมืองพิษณุโลก ก็เห็นว่าไม่มีเรื่องใดเหมาะเท่าเรื่อง
เมืองพิษณุโลก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อันเคยพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือ
เรื่อง “เที่ยวตามทางรถไฟ” จึงได้ให้คัดเรื่องดังกล่าว

ไปถวายทอดพระเนตร ก็ทรงพอพระทัย จึงโปรดให้พิมพ์
 หนังสือเรื่องนแจก และโปรดให้พิมพ์พระธรรมเทศนาเรื่อง
 “ชุมนุมตากถา” ของพระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดอรุณราช
 วราราม ซึ่งถวายในงานพระกศัตถกษณานุสรณ์ศพคุณบ่ย
 อิศรางกูร ณ อยุธยา ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปี
 บุษบาภกรได้ทรงทำเมื่อนท ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ไว้
 ข้างต้นหนังสือนี้ด้วย

กรมศิลปากรขอถวายอนโมทนาพระกศัตถกษณานุสรณ์
 นานปทาน ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบาภกร
 ทรงบำเพ็ญเพียรออกศรัทธาทุกประการแก่คุณบ่ย อิศรางกูร
 ณ อยุธยา ขอพระกศัตถกษณานุสรณ์ทรงบำเพ็ญจงเป็นประโยชน์
 สัมบัติ อำนวยอิฐวิบุตมณูญผลแก่คุณบ่ย อิศรางกูร ณ อยุธยา
 ตามฐานะนิยมสมควรดังพระประสงค์ทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๘ มกราคม ๒๔๙๖

ชมมตากกา

พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดอรุณราชวราราม

ถวายเทศนาในงาน พระกุศลทักษิณานุสรณ์

ศพ คุณบ๊วย อิศรางกูร ณ อยุธยา

วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๔๕๕

หนุหนุณี ภิกขุเว อามนุตยามิ โว วยธมมา
สงฆารอ ปโปมาเพน สมปาเทถาคี

บัดนี้ จะได้รับประทานถวายวิดีชนาพระธรรมเทศนา
ในชมมตากกา เสด็จพระศรีรัตนวงศพระบิณฑบาตใน
โอกาสที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวาปีบษบากร ทรงบำ
เพ็ญพระกุศลบุญราศทักษิณานุสรณ์ประทานแด่ศพ คุณบ๊วย
อิสรางกูร ณ อยุธยา ผู้เป็นพระญาติชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งได้ถึงแก
กรรมไปแล้วนั้น เนื่องในงานพระกุศลตมวารัตมย์ จัดเป็น
ส่วนพระกุศลจรรยาญาติสังคหกิจ ซึ่งเป็นกุศลวัตรของพุทธ
ศาสนิกชนที่ตมตมพระพุทธานุภาพ ทงนิกเพราะทรงนบถอ

และมพระเมตตาอาวไน คุณบัย อิศรางกูร ณ อยุธยา เป็น
พลวบัจจย

คุณบัย อิศรางกูร ณ อยุธยา อาศัยบุญบารมิตได้
อบรมมาแต่ปางก่อน นำให้อุบัติในสกุลมมบรรดาศักดิ์ เป็น
บุตรพระยาพิษณุโลกาธิปัตย์ (บัว) และคุณหญิงพิษณุโลกา
ธิปัตย์ (ขว้ายกดิน) และเป็นน้องสาวร่วมมารดาของเจ้าจอม
มารดาพรอมในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาของพระ
บรมวงศ์ปดิวัง เป็นมเหสีในรัชกาลที่ ๕ และพระบรมวงศ์ปดิวัง
เป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังเป็นพระญาติชั้นผู้ใหญ่ด้วย ท่าน
ยังเป็นผู้ ประคับประคองผดุงพระบรมวงศ์ปดิวังเยี่ยงพระพลอย
ผู้ใหญ่ ด้วยความเชิดชวักใคร่รักใคร่มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์
จนตราบเท่าถึงวันมรณะ ในส่วนอุปนิสัยท่านมีน้ำใจโอบอ้อม
ถ่อมถ่อม มีมารยาทสงบเสงี่ยมเรียบร้อยเป็นอย่างดี ทั้งโอบอ้อม
อารีแก่ญาติมิตร วางตัวอยู่ในทศวรรคการพบปะ ทั้งเชื้อ
เพื่อเผื่อแผ่และอุปการะ บำรุงเลี้ยงอบรมญาติผู้เยาว์มาจน
โตเป็นหลักฐานมั่นคงกตัญญูคน จึงเป็นทชชนชมยนิตรักใคร่
เคารพนับถือของบุตรนิตดาประยูรญาติและวงศ์สาธุชน ใน

ส่วนการรื้อคดีท่านก็ได้รวมบำเพ็ญกับหม่อมราชวงศ์ จรัส
 อิศรางกูร ผู้ดำมิดตลอดมา เช่น สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม
 สร้างสะพานทำถนน และอื่น ๆ ตลอดจนได้เข้าเป็นสมาชิก
 กิตติมศักดิ์ของสภาอากาศไทย มีจิตศรัทธาเต็มใจในทางพระ
 พุทธศาสนา ตั้งหน้าทำบุญทำทานต่าง ๆ มามีได้ขาดจนตลอด
 ชีวิต จัดเข้าในลักษณะของบัณฑิตตามในพระพุทธภาษิตว่า
 โสคติ โสคติปรายโน แปลว่า สว่างมาแต่ดวงจิตสว่างไป ดังนี้
 คนบางคน แม้เบองตนมีความเจริญงอกงาม ตั้งอยู่ใน
 ฐานอันดี เพราะกศัตถกรรมเกื้อช่วยอุปถัมภ์ แต่ส่วนต่อไปจะ
 เป็นอย่างไรมิได้คำนึงถึง เห็นแต่ปัจจุบันดีซึ่งมีเฉพาะหน้า
 บาบักข้างบุญข้างมิได้นำพา ผู้เช่นนี้ถูกตำหนิจากพระบรม
 คำสั่งว่า โสคติ ตมปรายโน แปลว่า สว่างมาแต่ดวงจิต แต่กลับ
 มืดไปในภายหลัง ดังนี้

อันคนทั้งหลายผู้เกิดมาในโลกนี้ ตามปรกคิประเพณี
 จำต้องมกเวยวของติดต่อกันเป็นธรรมดา เว้นแต่แต่บิดามารดา
 กับบุตร ญาติค่อญาติ มิตรสหายค่อมิตรสหาย เป็นต้น แต่ใน
 ในระหว่างบุคคลทเวยวของกันนั้น บางท่านก็มีโชคเหมาะมี

สำนวนสมุดแดงชาติ

๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓
 เพราะเหตุเป็นบุญเป็นวาสนา ด้วยได้เที่ยวของกันแต่คนทศทศชอบ
 ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐
 เช่น มีบิดามารดากมกมทศกราบไหวบูชาเป็นอย่างยิ่ง เพราะ
 ท่านได้ทำอุปการคุณแก่บุตรธิดาตามหน้าที่จริงๆ และทั้งในตน
 ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗
 ของท่านก็ยังมีคุณธรรมอย่างอื่นประจำอยู่ด้วย เช่น เป็นผู้
 ประพฤติดีประพฤติชอบ ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันงามบุตร
 ธิดาที่ได้บิดามารดาเช่นนี้ นับว่ามีโชคเหมาะ ส่วนมารดาบิดา
 ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔
 ที่มีโชคเหมาะนั้น คือ ได้บุตรธิดาแต่ที่งานอันน้อยน่วยได้โดย
 ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑
 ใจ ไม่ทำให้เป็นทศโคตรอน มีจรรยา มารยาทเรียบร้อย มี
 ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘
 ปัญญาเฉลียวฉลาด ดำรงอยู่ในกิจการนั้นๆ ทำให้เป็นทศเชด
 ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕
 ช่วงศ์ดั่งดั่งให้เจริญรุ่งเรือง มารดาบิดาที่ได้บุตรธิดาเช่นนี้
 ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒
 ชื่อว่ามีโชคเหมาะ ส่วนญาติที่มีโชคเหมาะนั้น คือ ได้รวมเป็น
 ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙
 ญาติกับท่านทศเป็นกนดงามมีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่ทอดทิ้งใน
 ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖
 เวลาทุกข์ยาก เช่น ในคราวบวชไซ้เป็นตน และ เป็นผู้ที่มี
 ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓
 เมตตากรุณา ควรจะตั้งเคราะห์อันเคราะห์ดีด้วยประ
 ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐
 การใด ก็ประพฤติกกระทำไปด้วยประการนั้น คนผู้ที่ได้ญาติ
 ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗
 เช่นนี้ ชื่อว่ามีโชคเหมาะ ท่านที่มีโชคเหมาะเพราะเหตุมีบุญ
 ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔
 วาสนา ย่อมได้เที่ยวของติดต่อกับคนทศทศชอบ ดังนี้ ส่วนผู้

โชคเคราะห์ไม่ด ^๑ ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับคนที่ไม่ดี ^๒ กล่าวคือ
 จะมบตรรดาภิเษกแต่เหว ^๓ ใด ^๔ ทำให้เดือดเนื้อร้อนใจ ^๕ ไม่รู้จัก
 เคารพนบถอบตามารดา ^๖ จะมญาติพี่น้องกันแต่ท ^๗ ไม่มีความเอื้อ
 เพื่อเผื่อแผ่ ^๘ มอชยาคัยไม่เซาพ ^๙ เซาของ ^{๑๐} ดงน ^{๑๑} เป็นคน ^{๑๒} เซนน
 นับว่ามญาติเป็นเคราะห์ร้าย ^{๑๓} มีโชคไม่เหมาะ

แต่ในจำนวนคนที่เกี่ยวข้องกันนั้น ^{๑๔} ทเช่น ^{๑๕} คำคุณศัพท์
 หนึ่ง ^{๑๖} ก็อยู่ในระหว่างมารดาบิดากับบุตร ^{๑๗} เพราะเป็นผู้หาได้
 ยาก ^{๑๘} เมื่อหมดไปแล้วหาอีกไม่ได้ ^{๑๙} ผู้ที่เป็นคำคุณศัพท์ของดงมานั้น
 ก็คือระหว่างญาติคือญาติ ^{๒๐} ซึ่งคนผู้ ^{๒๑} เป็นญาติเป็นเชื้อสายเดียว
 กันแล้ว ^{๒๒} ตามปรัศนธรรมดา ^{๒๓} ความดีชกชย้อมเนื่องกระเทือน
 ถึงกัน ^{๒๔} คนผู้ ^{๒๕} เป็นญาติกันแม้จะไกลไกลกว่ากันสักเพียงใด ^{๒๖} ถ้า
 เป็นเวลาปรกตซึ่งไม่ใช่คราวดีชกช ^{๒๗} บางผู้ ^{๒๘} ก็ดีเหมือนเรื่อย ๆ
 เฉย ๆ ^{๒๙} กันไป ^{๓๐} แต่เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ^{๓๑} มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลง
 เช่น ^{๓๒} ได้รับความอริ ^{๓๓} ฐานารมณหรืออน ^{๓๔} ฐานารมณก็ตาม ^{๓๕} . ความ
 กระเทือนความรู้จักของผู้ ^{๓๖} เป็นญาติกัน ^{๓๗} ย่อมมักพลอยดีชกช
 ไปด้วย ^{๓๘} ซึ่งต่างจากคนที่ไม่ใช่ญาติ ^{๓๙} ที่มี ^{๔๐} ได้เกี่ยวข้องกับ ^{๔๑} ขอ
 นเปรียบเหมือนแถวดย ^{๔๒} ซึ่งเจริญงอกงาม ^{๔๓} ชน ^{๔๔} พน ^{๔๕} อยู่ตามต้นไม้

หรือชมรว แม่จะมกงานด้าชาทบพนกันไปได้กเพิงไร เครือ
 เกานนกชอวามดาตนเบนอนเดยวกัน เมื่อจับจุดเขาเถาไห้
 กยอมจะพลอยกระเทอนไปถิงเถาอื่นดวย กถาวคอรังปลาย
 กระเทอนถิงตน รุงตนกระเทอนถิงปลาย รุงถ่วงอนทุกเบ
 เช่นนน แต่จะกระเทอนมากหรือนอยนน แลวแต่เถาถาคัญ
 หรือไม่ถาคัญ' และอยู่ไกลหรือใกล้ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อ
 มีใครจับจุดเขาเถาไห้ กยอมพวกันกระเทอนไปหมด ถ้าไม
 มีใครทำอนศราย เถาถยให้ถานน ต่างยอมนงเบนปรกติ
 ชอนนนใด ความเป็นไปในระหว่างคนนเบนญาติชงเบนถัมมา
 จารชนแลว กเบนนนน อาคัยเหตน พระบรมโพธิสัตว์
 เจ้าแม่จะเลวดยพระชาติเบนอะไรกมกปรากฏวามพระทยเออเพอ
 เผอแผเอาเบนชระแก่พระญาติถัมมา จนถึงพระชาติครั้งถัด
 ทายทใดตรัสรู้พระโพธิญาณเบนพระถัมมาถัมพุทธเจ้าแลว ก็
 ยิงทรงนับถอในพระประยูรญาติ เช่นได้ทรงประทานประโยชน์
 พิเศษบางประการ อาคัยเหตนเบนปทฐฐาน พระพุทธจรรยา
 ประเภทน จึงมปรากฏมาในพระคัมภรณนามเรยกว่า ญาติ-
 ถจริยา คือความประพฤดีไห้เบนประโยชน์แก่พระญาติ จด

๘๑
เป็นพระพุทธรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประการหนึ่ง

คุณบ๊วย อิศรางกูร ณ อยุธยา แม้จะเป็นผู้มีโชค
คัมภีร์นาพรอมพรังด้วยคุณสมบัติ เป็นที่เคารพรักของญาติ
มิตรสัปดาห์ใด ก็ตกอยู่ในวิสัยแห่งคติกรรมดาไม่ล่วงพ้น
ไปได้ ในที่สุดท่านก็พลัดพรากจากญาติมิตรใคร่ชอบใจไปด้วย
อำนาจมรณะมาตตรอน ทำให้เกิดความโศกเศร้าท้อถอย
ใจแก้อยู่ภายหลังเป็นอเนกประการ ยิ่งพระบรมวงศ์ปิตร
ด้วยแล้ว ก็ยอมทำให้ทรงรู้สึกวาทะพระญาติผู้ใหญ่สำคัญ
ไป สัมควรเป็นฐานที่ตั้งแห่งความวิโยคทุกข์ และทรง
เศร้าสลดพระทัยเป็นอย่างยิ่ง แต่หากอาศัยทมาทรวงหวนระลอก
ถึงความจริงที่ปรากฏแจ้งชัดแก่พระภุมมดา เกิดกบดบเป็นคุ
กัน จึงทรงบรรเทาพระบิโยคทุกข์ได้ อนันนบว่า
๘๒
เป็นพระมนต์กาโรบายอันชอบด้วยทางธรรมสัมมาปฏิบัติ ของ
พุทธศาสนิกบัณฑิต พระปรีชาญาณ ความทททรงรู้
เห็นโดยอาการเช่นนั้น เมื่อเจริญทวแก่กตาชน อาจเป็นบัจจย
ให้โตทรงบรรลุดังอัฐิบุตผลที่ส่งปราณตชนไป ดังธรรม
จักขุของพระอัญญาโกณฑัญญะเถระเจ้า ที่ท่านเห็นธรรมดา

ความจริงว่า ยงฺกิญฺจิ สัมมชฺชมนํ สัพพนฺตํ นิโรธชฺชมนํ ซึ่ง
 แปลความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งมวลอันหมดหนคมความคับเป็น
 ธรรมดา ดึงน คนทั้งหลายทั้งอ่อน ทั้งแก่ ทั้งโง่ทั้งฉลาด ทั้ง
 มั่งคั่งขัดสน ล้วนมีมฤตยูเป็นทิไปไนเบองหน้า เมื่อคนอัน
 ความตายครอบงำแล้ว ไม่มีบุตรธิดา ไม่มีเผ่าพันธุ์ที่จะต่อ
 ต้าน ความคอต้านไม่มีในญาติทั้งหลาย เพราะฉะนั้น สัม
 เติจพระบรมศาสดา มีพระประสงค์จะให้พุทธบริษัท ได้ทราบ
 เรื่องของสังขารว่าความเสื่อมต้นเป็นธรรมดา จะได้ไม่หลง
 มัวเมาประมาท จึงได้ทรงประทานพระพุทธโอวาทแก่อภิกษุบริษัท
 ในเวธจำวนจะปรินิพพานว่า

หนุตทานิ ภิกฺขเว อามนฺตยา มิ โว วชฺชมาสังขาราว
 อปฺปมาเทน สัมปทาเทถ คุกรภิกฺษุทั้งหลาย บดินเราขอเตือน
 ท่านทั้งหลายสังขารทั้งหลายมีความดับไปเป็นธรรมดา ท่านทั้ง
 หลายนจยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความ
 ไม่ประมาทดังนี้ โดยพรรณนาว่า สังขารคือสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง
 ขึ้นจำแนกโดยความเป็นส่วนผลเป็น ๒ ประการ คือสังขารที่มีใจ
 ครอบงำเรียกว่า อุปาทินนสังขาร เช่นมนุษย์และสัตว์เป็นต้น

และตั้งขารทไม่มีใจครองซึ่งเรียกว่า อนุปาทินนกกตั้งขาร เช่น
 ภูเขารก เรือนเป็นตน ทั้ง ๓ ประเภททยอยมเกิดชนแดดตงอยู่
 เพราะเหตุตงชนกตองเป็นไปตามเหตุ แดงตองอาศัยบัจจย
 ภายนอก เช่นอาหารช่วยอุปถัมภในปวกถาด เหตุบัจจยยัง
 ตั้งอยู่เพียงไร ตั้งขารทหลายกยงเป็นไปอยู่เพียงหน ถ้าเหตุ
 บัจจยขาดตงโดยปรกติ หรือถกอะโรมาตตรอนเดี่ยวในระหว่าง
 ในกาตใด ตั้งขารกยอมสลายไปในกาตนั้น เพราะฉะนั้นบุคคล
 ผูกเกิดมาเมื่อเหตุยังตั้งผลอยกเป็นไปได้นานวยทง ๓ คือ ปฐม
 วยคณฑน มชฌมวคณฑน บัจจมวคณฑน เมื่อเหตุ
 สิ้นกตั้งไปด้วย หรือถากยอนศรายอนไดอนหนงมาตตรอน
 เดี่ยวในระหว่าง กตั้งไปเดี่ยวก่อนยังไม่ผ่านวยครบทง ๓ ได้ตอด
 แม้ในเวตาเป็นไปอยู่กยอมเป็นไปสะดวก ถ้าวค่อมลัษฐบาย
 บ้าง แดะเป็นไปไม่สะดวก ถ้าวค่อมกใดเจบไซใดทกชยาก
 บ้าง ตามอำนาจของเหตุ คือกรรมทเป็นกศตหรืออกศต
 ทำไว้ ทงในเวตาที่เป็นอยู่เดากยอมมอาการทง ๓ ประจำอยู่
 เด่มอ คืออาการทไม่เที่ยง เพราะยอมแปรไปเป็ดยงไปอยู่
 เด่มอ ซึ่งเรียกว่า อนิจจ ๓ อาการททนอยตงอยคทที่ไม่ได้จ

จำต้องแปรเปลี่ยนไปเสมอ ซึ่งเรียกว่า ทุกข์ ๑ อาการซึ่งไม่
 เป็นไปตามอำนาจบังคับบัญชาของใคร จึงแปรเปลี่ยนไปไม่
 คงทนอยู่ได้ ซึ่งเรียกว่า อนัตตา ๑ อาการทั้ง ๓ นัยอมยាយหา
 ห็นตามผลตามเบียดเบียนดังซารทั้งปวงอยู่ทุกขณะ มิได้ว่างเว้น
 ดึกครุหนงเคย ครนยายหาเห็นตามผลตามเบียดเบียนดังซารทั้งปวงอยู่ทุกขณะ มิได้ว่างเว้น
 ได้แสดงลักษณะให้ปรากฏเป็นเครื่องหมายไว้ เหมือนไฟที่
 เเผาเชื้อให้ไหม้แล้ว แดงแดงให้ปรากฏเห็นอยู่ขณะนั้น เพราะ
 ขณะนั้น ดังซารทั้งปวงที่ปรากฏเกิดขึ้น จึงได้ชื่อว่า เป็นทุกข์อยู่
 เสมอ ถึงใครจะเห็นว่า เป็นทุกข์หรือไม่ก็ตาม สัมด้วย ความ
 แห่งคาถาซึ่งเป็นภาษิตของนางวิสาขาภิกษุณีว่า ทุกขเมว हि สัม-
 โภติ ทุกข์ ตัญ จิตฺติ เวदि จ ทุกฺขเทวนนฺเกิดขึ้น ทุกฺขเทวนนฺตงอยู่
 และเลื่อมไป นานญตฺร สัมโภติ นานญตฺร ทุกฺขา นิรุชฺฌติ
 นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ
 เพราะดังใดที่เกิดปรากฏขึ้น ดังนัยอมเป็นดังซาร และดังซาร
 นนเมื่อเกิดขึ้น ก็มอาการทั้ง ๓ ซึ่งเป็นตัวทุกข์ประจำกับมา
 ด้วยทเคยว เหมือนดังไฟไหม้มีอาการร้อนประจำอยู่ขณะนั้น เมื่อ
 ดังซารเกิดขึ้น ชื่อว่าทุกข์เกิดขึ้น เมื่อดังซารตงอยู่ ชื่อว่า

ทกขตั้งอยู่ เมื่อดังขาวเต็มไป ชื่อว่าทกขเต็มไป เหมือน
 ดึงไฟนหม้อการรอนประจายอยู่ เมื่อไฟเกิดขึ้น กชอว่าความ
 ความรอนเกิดขึ้น เมื่อไฟตั้งอยู่ กชอว่าความรอนตั้งอยู่ เมื่อ
 ไฟดับไป กชอว่าความรอนดับไปฉะนั้น ชรรมาของดังขาว
 เป็นอยู่เช่นนี้ บุคคลผู้ไม่ร่ำเท้า ย่อมหงมัวเมาอยู่ในวัยบ้าง
 ในความเป็นหนุ่มเป็นสาวบ้าง ในความเป็นคนไม่มีโรคบ้าง
 และในชั่ววัยบ้าง แล้วไม่อาศัยดังขาวทำประโยชน์เกื้อกูลแก่
 ตน และแก่บุคคลอื่นตามสมควร ชื่อว่าไม่ได้ถือเอาประโยชน์
 ภายกลางออกศตภาพ หรือกลบอาศัยดังขาวทำความชั่ว
 อกนเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น การทเป็นเช่นนั้นเพราะ
 ความประมาท คือความเลินเล่อเพเลินขาดสติ เพราะ
 ฉะนั้น สัมเด็จพระปฐมพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเตือนพระภิกษุทั้ง
 หลายให้บำเพ็ญความไม่ประมาท เมื่อความไม่ประมาทมี
 ในสันดานของผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ย่อมมีสติระลึกได้ และใช้
 ปัญญาพิจารณารู้เท่าชรรมาของดังขาว แล้วอาศัยดังขาวทำ
 ประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนและบุคคลอื่นตามสมควร ด้วยประการ
 ฉะ
 ฉะ

ด้วยอำนาจพระกษัตริย์กษัตริย์นาครินทร์พระบรมวงศ์ปิตุ
 ทรงพระเมตตาบำเพ็ญในคราวนี้ ขอจงอำนาจอิทธิวิบาก
 สัมบัติสำเร็จเป็นประโยชน์สุขแก่ คุณบ่ ย อิศรางกูร ณ อยุธยา
 โดยควรแก่คติสัมปรายภาพตามพระประสงค์ทุกประการ

ในโอกาสแห่งเทศน์ พระสงฆ์จะได้รับประทานถว
 คาถารวมบรรยายโดยธรรมวินัยวิจิตร ถอดพระศรีราชาปฐา
 ทาธิคุณดับต่อไป ณ ถาดบดิน ขอถวายพระพร.

เรื่อง เมืองพิษณุโลก

พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองโบราณมีเรื่องเหลือในพงศาวดาร
ไทยยิ่งกว่าเมืองอื่นๆ โดยมาก ได้เคยเป็นราชธานีแทนพระนคร
ศรีอยุธยาอยู่สมัยหนึ่ง และเป็นราชธานีฝ่ายเหนือสมเด็จพระมหา
อุปราชปกครองตลอดมาหลายพระองค์ แม้งดสมัยเมื่อ
เป็นแต่หัวเมือง ก็ยังนับว่าเป็นเมืองเอกกับเมืองนครศรีธรรม
ราช เพราะเมืองหน้าค้ำข้างฝ่ายเหนือ เคยเป็นทมนต์
ศักดิ์มาหลายครั้ง เดิมมีบ่อปรากฏตงทองผาภูมิ เอา
นานานไวกลางเมือง แตรอเดียวเมื่อตอนปลายสมัยกรุง
ธนบุรีเป็นราชธานี หรือเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์
เพราะในสมัยนั้นไม่มรพตพอจะรักษา เกรงพม่าจะ
จะมายึดเอาเป็นทมนต์สำหรับทำสงครามกับไทย

ตำนานเมืองพิษณุโลก

ตำนานเรื่องสร้างเมืองพิษณุโลกมีอยู่ในหนังสือ “พงศาวดารเหนือ” โดยพิณดาร หนังสือพงศาวดารเหนือนี้ พระวชิรปริชา (น้อย) เจ้ากรมราชบัณฑิตถวายพระราชวินิจฉัยว่า แต่งเมื่อ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในตอนปลายรัชกาลที่ ๑ เวदानนยังไม่ได้ยบถ้วนคดีจารึกกรุงศรีอยุธยาเป็นแต่รวบรวมเอาเรื่องพงศาวดารเกดต่าง ๆ ที่มีอยู่มาเรียบเรียงติดต่อเขาเป็นเรื่องเดียวกัน ครั้นมาพิจารณาในปัจจุบัน จึงเห็นว่าความที่กล่าวในหนังสือพงศาวดารเหนือนี้เกิดออกคลาดจากหลักฐานที่ปรากฏ ทั้งในคดีจารึกกรุงศรีอยุธยา และลักษณะของโบราณวัตถุที่เมืองพิษณุโลก ไม่นั่นคงเหมือนเรื่องราวตอนสร้างกรุงศรีอยุธยาแต่อย่างใด ซึ่งมีอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร เพราะฉะนั้นเรื่องตำนานเมืองพิษณุโลกที่จะบรรยายต่อไปนี้จะตอ้งเป็นเบื้องต้นก่อน คือ ตำนานก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา กล่าวความตามหลักฐานที่มีในคดีจารึก และโบราณวัตถุประกอบกับเรื่องพงศาวดารเหนือตอน ๑ ตำนานตอนภายหลังสร้างพระนครศรีอยุธยาตอน ๑

เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลก ตอนก่อนสร้างพระนครศรี
 อัยยานน มีหลักฐานปรากฏว่าเมืองพิษณุโลกนั้นพวกขอม
 สร้าง แต่ในชนเดิมจะเรียกว่าเมืองอะโรหาทราบไม่ ปรากฏ
 หลักฐานแต่ว่าเมืองเดิมอยุธยาทางฝั่งตะวันออก ที่ตรงวัดจุ
 พามณ ไต่เมืองเดียนลงไปทางด้านาประมาณ ๘ กิโลเมตร
 เพราะยังมีเทวดถานของขอมซึ่งแก้ไขแปลงเป็นพระปรางค์วัดจุ
 พามณปรากฏอยู่เป็นสำคัญ แต่เทวดถานเป็นปรางค์ขนาด
 ย่อมยอดเดียว คือให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกเมื่อครั้งขอม
 เป็นแต่เมืองน้อย คงเป็นเพราะในสมัยนั้นดินแดนยังดุ่มเป็น
 ทะเดียนมาก ตรงที่ตั้งเมืองเห็นจะเป็นชายทะเลทางข้าง
 ตะวันออก ต่อมาถึงสมัยเมื่อไทยลงมาเป็นใหญ่ในสยาม
 ประเทศเห็นจะย้ายเมืองขึ้นไปตรงที่ตั้งเมืองเดียน จึงเรียก
 ชื่อในภาษาไทยว่า “เมืองสองแคว” เพราะคงอยู่ระหว่าง
 ด้านานากับด้านน้อย ซึ่งในสมัยนั้นด้านข้างทิศทางด้าน
 หัดังเมืองไม่ห่างนัก เมืองสองแคว ในตอนแรกก็เห็นจะเป็นแต่
 เมืองน้อย ในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงจึงเป็นแต่บอกชื่อ
 ไว้ในเขตหัวเมืองชนของพระนครสุโขทัย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวัน
 ออก ไม่กล่าวถึงถึงสำคัญอันใดว่าในในเมืองเหมือนอย่างท

พรรณนาถึงพระมหาธาตุและสิ่งอื่น ๆ เมื่อกด้าวถึงเมืองดันทนา
โดย (สุวรรณโคต) ในจารึกนั้น เพราะฉะนั้นเห็นจะมาสร้าง
เมืองดันทนาเป็นเมืองใหญ่เช่นเป็นเมืองดันทนา ต่อภายหลัง
หลังรัชกาลทพพระเจ้ารามคำแหงมา

ก็ตามเรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่าเมื่อพระเจ้า
รามคำแหงสุวรรณโคตแล้ว ราชโอรสทรงพระนามว่าพระยา
เดอไทยหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพระยาเดอไทยไชยเชษฐา ได้
ครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ในราชวงศ์พระร่วง ใน
รัชกาลนั้นอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเสื่อมลง พระเจ้าอู่ทองจึงตั้งกรุง
ศรีอยุธยาเป็นอิสระเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓ กรุงศรีอยุธยาตั้งเป็น
อิสระได้ ๔ ปี พระเจ้าเดอไทยก็สวรรคต ครองนพในกรุง
ศรีอยุธยาเกิดแตกร้างกัน พระยาเดอไทยราชโอรสซึ่งเป็นพระมหา
อุปราชครองเมืองดันทนาโดย ต้องยกกองทัพลงมาชิงราชธานี
แต่ในเวลาพระราชบิดายังประชวรอยู่จึงได้ราชสมบัติ ก็เป็น
โอกาสให้สมเด็จพระรามาธิบดีอู่ทองขยายราชอาณาจักรแดน
กรุงศรีอยุธยาไปจนถึงเมืองชันทนา พระเจ้าเดอไทยเห็นจะ
ไม่ไหว จึงยอมเป็นไมตรีอย่างเป็นเมืองน้องของกรุงศรี
อยุธยาจนตลอดรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีอู่ทอง

พระเจาดีไทยทครองกรุงสุโขทัยเปนรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์
 พระร่วงองค์นี้ ในศิลาจารึกและหนังสือที่แต่งทางฝ่ายเหนือ
 คอหนังสือเรื่องตำนานพระด้วงค และเรื่องชนกชาติมาตเป็น
 ต้น กล่าวเป็นยุคทองกันว่ารอบพระไตรปิฎก และทรง
 เื่อเพื่อต่อพระคำสอนายก ยกย่องพระเกียรติยศเป็น "พระ
 มหาธรรมราชา" มวลวาอารามที่เป็นของพระมหาธรรมราชา
 ดีไทยทรงสร้างปรากฏอยู่เป็นอนมาก ก็เรื่องตำนานเมือง
 พิษณุโลกตามทีกล่าวในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระ-
 เจ้าธรรมไตรปิฎกเป็นผู้สร้าง พระนามตรงกับเกียรติคุณ
 ของพระมหาธรรมราชาดีไทยยิ่ง เพราะศิลาจารึกและ
 หนังสือโบราณเรื่องอื่น ยกย่องแต่พระมหาธรรมราชาดีไทย
 พระองค์เดียว ทว่าทรงพระคุณวิเศษในทางรอบพระไตรปิฎก
 ผิดกันแต่ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าธรรมไตร
 ปิฎกนั้นเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน แต่ห้ามในตำนานเมือง
 เชียงแสนหรือหลักฐานอื่นใดประกอบไม่ หักฐานที่มั่นคงบ่ง
 ความว่า พระมหาธรรมราชาดีไทยเองที่เป็นผู้สร้างเมือง

พิษณุโลก ถ้าจริงเช่นหม่อมพิษณุโลกเห็นจะสร้างเป็นเมือง
ใหญ่เมื่อราว พ.ศ. ๑๙๐๐ แต่ชื่อที่เรียกว่าเมืองพิษณุโลก
นั้นหาปรากฏในศิลาจารึกกรุงศรีอยุธยาไม่ แม้ในกฎหมาย
กรุงศรีอยุธยา ซึ่งตั้งกรุงศรีอยุธยาเดิมพระรามาธิบดีของ
(ปรากฏอยู่ในลักษณะดึกพาท ๑) ก็เรียกว่าเมืองสองแคว
ชาวต่างประเทศยังเรียกว่าเมืองสองแควมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระ
พระมหาจักรพรรดิ มีอทานรณในหนังสือพงศาวดารพม่า ว่า
พระเจ้าหงสาวดีครองเมืองตองให้พระมหาธรรมราชาธิบดีเป็นเจ้า
พาสองแควคอง จึงตั้งนชฐานว่าชื่อที่เรียกว่าเมืองพิษณุโลก
นั้นเห็นจะบัญญัติต่อเมื่อเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา

เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลกตอนท้ายหลัง สร้าง กรุงศรี-
อยุธยา นมเนื้อความในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อ
สมเด็จพระรามาธิบดีของสุวรรณคตแล้ว พ่อสมเด็จพระบรม
ราชาธิราช (พังว) ท ๑ ได้ครองกรุงศรีอยุธยา ก็ตั้งคนทำ
สงครามรุกรานอาณาเขตกรุงศรีอยุธยาอีก สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชได้จกกองทัพหลวงไปตีเมืองนครพิงค์ (นครสวรรค์)
เป็นทมนแล้ว ยกขึ้นไปตีเมืองชากังราว (กำแพงเพชร)
เมืองนนทบุรีปรากฏการณ์ไม่ได้ จึงย้ายทางไปตีเมือง

พิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๘ จับได้ตัวเจ้าเมืองกับครอบครัว
ราชบุตรลงมาเป็นอันมาก แต่หาปรากฏว่าได้เมืองพิษณุโลก
ไม่ คราวนี้เป็นครั้งแรกที่ปรากฏความซำคักยกกองทัพไปตีเมือง
พิษณุโลก และเห็นได้ว่าเมืองพิษณุโลก ได้ตั้งเมืองใหญ่
แล้ว ดมเด็จพระบรมราชาธิราชพยายามทำสงครามอยู่ถึง ๗ ปี

จน พ.ศ. ๑๙๒๑ ได้ตั้งขึ้นไปตีเมืองกำแพงเพชรครั้งที่ ๓

พระมหาธรรมราชาจึง “ออกมาถวายนงคม” ยอมแพ้แก่

กรุงศรีอยุธยา ดมเด็จพระบรมราชาธิราชให้แยกอาณาเขต

กรุงสุโขทัยออกเป็น ๒ มณฑล (ทำนองอย่างมณฑลนคร

สวรรค์กับมณฑลพิษณุโลกกับตน) ตั้งเมืองกำแพงเพชร

เป็นเมืองหลวงของมณฑลทางด่านพอง ให้ราชบุตรเดียง

เป็นทนายทศสุริระ หรือเรียกว่ากนกอย่างหนึ่งว่าพระยา

ญาณดิศปกครองชนตอกรุงศรีอยุธยาด่วนอาณาเขตกรุงสุโข

ทัยทเหตุอยู่ทางแม่น้ำแควใหญ่ ให้พระมหาธรรมราชา

คงปกครองเป็นอย่างประเทศราชต่อไป

เมื่อพระมหาธรรมราชาธิราชไทยยอมแพ้แก่กรุงศรีอยุธยานั้น

ด้วยราชย์มาได้ ๒๔ ปี ต่อมาจะสวรรคตเมื่อปีใดไม่ทราบแน่

ในหนังสือฝ่ายเหนือกล่าวไว้ เมื่อพระมหากษัตริย์ไทย
 ถวายยศแล้ว พระยาไฉยต๋อไทยได้ครองราชสมบัติ ณ กรุง
 สุธะทยค้อมา คงใช้พระนามว่า พระมหากษัตริย์ไทยเหมือน
 กัน เรื่องเมืองพิษณุโลกมาปรากฏอีกในรัชกาลสมเด็จพระ
 ราชเมศวร (พ.ศ. ๑๘๒๓ - ๑๘๓๘) ว่าเมื่อสมเด็จพระราชเมศวร
 ได้ตั้งยกกองทัพให้ดวงชนไปตั้งเมืองเชียงใหม่ ได้ไปประทับ
 สัมโภชพระพุทธรูป และพระพุทธรูปเมืองพิษณุโลก
 เป็นครั้งแรกที่ปรากฏพระนามพระพุทธรูป ๒ พระองค์นั้นใน
 หนังสือพระราชพงศาวดาร ในตอนนั้นพระมหากษัตริย์ไทย
 จะยังตั้งราชธานีอยู่ที่ยังเมืองสุธะทย แต่เห็นได้ว่าคงอ่อนน้อมยอม
 ชนต่อกรุงศรีอยุธยาแล้ว สมเด็จพระราชเมศวรจึงดำริว่า
 ได้ตั้งยกกองทัพให้ดวงชนไปตั้งเมืองพิษณุโลกโดยสะดวก

ต่อมาในระหว่างเวลา ๑๐ ปีนั้น ปรากฏว่าพระมหา
 กษัตริย์ไทยย้ายราชธานีไปตั้งอยู่เมืองพิษณุโลก ดังนั้นฐาน
 ว่าจะเป็นพระมหากษัตริย์ไทยองค์ที่ ๑ ซึ่งเป็นราชโอรส
 ของพระมหากษัตริย์ไทยได้ครองเมืองพิษณุโลก
 อยู่เมื่อเป็นลูกหลวงควรได้รับราชการไม่ย้ายไปอยู่เมือง

ดุริยทัตต์ จึงได้ปรากฏนามว่า “พระมหาธรรมราชา
 เมืองพิษณุโลก” ในตอนนั้นเมืองพิษณุโลกได้เป็นราช
 ธานีของมณฑลดุริยทัตต์อยู่คราวหนึ่งแต่ไม่ช้านานนัก พอ
 ถึง พ.ศ. ๑๙๕๔ “พระมหาธรรมราชาเมืองพิษณุโลก
 สวรรคต” ก็เกิดจลาจลด้วยพระยาบาลเมืองกับพระยาราม
 (กำแหง) ซึ่งเป็นเชลยวงศ์ท้าวทองจะเป็นเจ้านมืองดุริยทัตต์อยู่
 แลวองค์ ๑ ได้มีรัชทายาทที่เมืองพิษณุโลกองค์ ๑ ซึ่งกันเป็น
 พระมหาธรรมราชา สืบต่อพระนครอินทราธิราชซึ่งครองกรุง
 ศรีอยุธยา ตอญยกกองทัพไประงับ เห็นจะแยกเขตแดนเมือง
 ดุริยทัตต์ กับเมืองพิษณุโลก ให้ปกครองเป็นต่างอาณาเขต
 กัน จึงไม่ปรากฏว่าพระมหาธรรมราชาชนนอกในชนน

มาถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ด้ามพระยา)
 ที่ ๒ (พ.ศ. ๑๙๖๗ - ๑๙๙๑) หัวเมืองเหนือระด้าระด้าย
 ทรุดโทรมด้วยเหตุไม่มีเจ้านายในราชวงศ์พระร่วง ซึ่งทรงความ
 ดำมารถจะปกครองเป็นประเทศราชดังแต่ก่อน สืบต่อพระบรม
 ราชาธิราชจึงให้รวมหัวเมืองเหนือทางปวงกตกับเขาเป็นมณฑล
 หนึ่งเดียวกัน แลวทรงตั้งพระราเมศวรราชโอรสซึ่งจะรับรัชทา

ยาท ให้เป็นพระมหาอุปราชชนไปครองเมืองพิษณุโลก
 ดำรงราชการหัวเมืองเหนือท่งปวง เมืองพิษณุโลกจึงเป็น
 ราชธานีฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยาตงแต่ราว พ.ศ. ๑๙๙๙
 เป็นต้นมา

แต่ต่อมาไม่ช้านักสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ สวรรคต
 พระราเมศวรได้รับรัชทายาทต้องเสด็จลงมาครองกรุงศรีอยุธยา
 ปราบปรามพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑
 - ๒๐๓๑) บรรดาหัวเมืองฝ่ายเหนือท่งตงฉะฉานราชการเมือง
 ปกครองชนคอกกรุงศรีอยุธยาทุกเมือง มิได้มีพระมหาอุปราช
 ปกครองรวมเป็นมณฑลตงแต่ก่อน ก็เกิดเป็นจลาจลชน ด้วย
 ในสมัยนั้นเมืองเชียงใหม่เป็นเอกราช พระเจ้าติโลกราช
 ซึ่งเบญจนาคราชครองเมืองเชียงใหม่ กำลังพยายามจะขยาย
 อาณาเขตให้กว้างขวาง พระยาบุรุษศรีสุรเจ้าเมืองเชลียง
 (สวรรคโลก)^(๑) เอาใจออกห่างไปเข้ากับพระเจ้าติโลกราช
 นำกองทัพเมืองเชียงใหม่ลงมาตีได้เมืองกำแพงเพชรเมืองสุโขทัย
 แล้วไปตีเมืองพิษณุโลกแต่หาได้ไม่ นับเป็นครั้งที่ ๒ ท้าศึก

(๑) เมืองสวรรคโลกเดิมเป็น ๒ เมือง เมืองเชลียงอยู่ข้างใต้ เมือง
 สันนาไลยอยู่ข้างเหนือไม่ห่างกันนัก หนังสือเก่าเรียกชื่อทั้งสองอย่าง

พิชณุโลก กรุงศรีอยุธยา กับเมืองเชียงใหม่ทำสงครามกันต่อ
 มาช้านาน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จขึ้นไปประทับ
 อำนวยการศึกอยู่ที่เมืองพิษณุโลกหนึ่ง ๆ ถึง ๑๘ ปี จึงได้หัว
 เมืองเหนือกลับคืนมาหมด เมื่อเสร็จสงครามแล้ว สมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถทรงพระราชดำริว่า ถ้าเสด็จกลับลงมาประทับ
 ณ พระนครศรีอยุธยาอย่างเดิม พวกเชียงใหม่ก็จะมาบุกรุก
 หัวเมืองเหนืออีก จึงเคยเสด็จประทับด้วยราชยุโธ ณ เมือง
 พิชณุโลก ให้พระบรมราชาธิราชไธสงครองใหญ่ครอง
 พระนครศรีอยุธยาต่อมาจนตลอดรัชกาล เมืองพิษณุโลกได้
 เป็นราชธานีของสยามประเทศตลอดระยะเวลา ๒๕ ปี ในสมัยนั้น
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงปรารภถึงเหตุร้ายซึ่งเกิด
 เพราะเด็กมณฑลฝ่ายเหนือ จึงทรงตั้งพระราชไธสงครอง ๑
 ทรงพระนามว่าพระเชษฐา ให้เป็นพระมหาอุปราชเมืองพิษณุ
 โลก สำหรับจะได้ครองหัวเมืองฝ่ายเหนือรวมเป็นมณฑล
 อย่างเดิม ครั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต เมื่อ
 พ.ศ. ๒๐๓๓ พระบรมราชาธิราชกรุงศรีอยุธยาได้รับรัชทา
 ยาทพระเชษฐาก็ได้เป็นพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก ๆ

จึงกลับเป็นราชธานีฝ่ายเหนือ มีเจ้านายในราชวงศ์ปกครอง
 เดิมเป็นประเพณีสืบมาหลายรัชกาลนับรวมเวลาเกือบ ๓๐๐ ปี

ในระหว่างนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๓ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 ได้ครองกรุงศรีอยุธยา ทรงตั้งราชบุตรเขยเป็นพระมหาธรรม
 ราชานไปครองมณฑลฝ่ายเหนืออยู่ ณ เมืองพิษณุโลก ในปี
 นั้นเองพระเจ้าหงสาวดี (ตะเบงชเวต) ยกกองทัพเข้ามาอนุ
 มาตีเมืองไทย เห็นกองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี มาตั้ง
 ประชิดติดพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงต่อ
 ทัพพระนคร แลส่งพระมหาธรรมราชาให้ยกกองทัพมณฑล
 ฝ่ายเหนือลงมาตีกระหนาบข้าศึก พระเจ้าหงสาวดีเห็นจะเสียทุก
 เลิกทัพถอยกลับไปทางเมืองกาแพงเพชรและเมืองตาก ครั้น
 เป็นท้าวท้าวต่างประเทศจะใคร่เข้ามาถึงพระนครศรีอยุธยา
 และเป็นคราวแรกที่ใช้ปืนใหญ่เป็นกำลังสำคัญในการรบ เมื่อ
 ได้รู้สงครามแล้วเห็นจะปรากฏว่า บัอมปรากฏที่สร้างไว้แต่
 ก่อนยังไม่มั่นคง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงโปรดให้แก้ไขซ่อม
 แซมแปลงบัอมปรากฏพระนครศรีอยุธยาทั้งบัอมปรากฏเมือง
 พิษณุโลก และหัวเมืองหน้าด่านฝ่ายเหนือทั้งปวงให้มั่นคงชนกว่า

แต่ก่อน (ยังมีเคาการทแก้ไขครั้งนปรากฏอยู่ทั้งทเมืองสุวรรณ
โลก และเมืองสุโขทัย แต่ทเมืองพิษณุโลกบ้อมปราการรอบเดียว
หมดแล้ว จึงไม่มตดังเกด) ครงนหมเวดาตระเตรียมอยู่ ๘ ปี ถึง

พ.ศ. ๒๓๐๖ พระเจ้าหงส์าวดบเรงนองยกทัพพมามอญมา
เมืองไทยอก คราวนชาคักยกเข้ามาทางเมืองตากด้วยประดังค

จะตมณฑลฝ่ายเหนือ ตัดกวดถึงทจะชวยเดี่ยวอน แล้วจึงจะ
ลงมาตพระนครศรีอยุธยา พระเจ้าหงส์าวดตโตเมืองกำแพง

เพชรแล้ว ให้กองทัพแยกไปตเมืองสุโขทัยเมืองสุวรรณโลก

ทาง ๑ ส่วนพระเจ้าหงส์าวดยกไปตเมืองพิษณุโลก นับ

เป็นครงท ๓ ซึ่งชาคักตเมืองพิษณุโลก พระมหาธรรมราชา

ตอดู้เป็นดามารถ คงเป็นดวยบ้อมปราการเมืองพิษณุโลก

ซึ่งได้ซ่อมแปลงใหม่หมนหมคง พระเจ้าหงส์าวดตเมืองไม้แตก

จึงให้ดอมไวจนทในเมองต้นเลบียงอาหาร แล้วชาเกดไซ

ทพษชนดวย พระมหาธรรมราชาตองยอมอนนอมตอ

พระเจ้าหงส์าวด เป็นครงแรกทปรากฏว่าเดี่ยวเมองพิษณุโลก

แกชาคัก แต่หมมาพระเจ้าหงส์าวดักยงดังเดริมจนพระมหา

ธรรมราชาตายเป็นอริกบกรุงศรีอยุธยาฯ จึงเป็นใจให้พระ

ไชยเชษฐาเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ยกกองทัพเมืองเวียงจันทร์
 ลงมาเมืองพิษณุโลก แต่ทรงนพระมหาธรรมราชาต่อ
 รักษาเมืองไว้ได้

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๓๑๑ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง
 กรุงศรีอยุธยาได้ในรัชกาลสมเด็จพระนรินทร์ราชา แล้วอภิ-
 เชกพระมหาธรรมราชาให้ครองกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหา
 ธรรมราชาจึงให้พระนเรศวรราชโอรสองค์ใหญ่ เสด็จไป ครอง
 เมืองพิษณุโลกแต่ในสมัยนั้น เมืองไทยต้องเป็นประเทศราชชน
 พระเจ้าหงสาวดีอยู่ ๓๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๓๒๗ เมื่อพระนเรศวร
 ประกาศตั้งเมืองไทยเป็นเอกราชอย่างเดิมเตรียมจะต่อสู้ศึกหง
 สาวดีจะมาปราบปราม ทรงเห็นว่ากำลังไทยม่น้อยกว่าข้าศึก
 จะต่อสู้รักษาทางมณฑลฝ่ายเหนือ และฝ่ายใต้ อย่างแต่ก่อน คงสู้
 ชาติก็ไม่ไหว จึงให้กวาดผู้คนหัวเมืองมณฑลฝ่ายเหนือลงมา
 รวบรวมตั้งต่อสู้พวกข้าศึกที่พระนครศรีอยุธยาแห่งเดียว ทรง
 เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองท่งปวงใน มณฑลฝ่ายเหนือให้เป็น
 เมืองร้างตลอดเวลาทรงต่อสู้ข้าศึกอยู่ ๘ ปี จนสมเด็จพระ
 นเรศวรได้ครองกรุงศรีอยุธยา และมีชัยชนะคราวชนช้าง

กับพระมหาอุปราชหงสาวดี ทรงเห็นว่าชาศึกเขตขยายต้วจริง
โปรดให้กลับตงหวเมืองฝายเหนือชนนอก แต่มากง ชนนพวกชาว
เมืองเหนือกับเมืองไทรวบรวมเป็นอนหนึ่งอันเดียวกัน ในเวลา
คือลัษาศักมาชานาน ไม่จำเป็นจะต้องปกครองแยกกันดังแต่
ก่อน ส้มเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้เลิกมณฑลฝายเหนือ
เดี่ยว ให้หวเมืองเหตานั้นตางชนตอกรวงศ์รอยชยา แตนนมา
เมืองพิษณุโลกก็เบ้นแตหวเมือง อนหนึ่ง แตนบ เป็นเมืองเอกคู่
กับเมืองนครศรีธรรมราช ผู้ดำเรจราชการเมืองมยค์เบ้น
เจ้าพระยา บรรดาศักดิ์ตั้งกวาเสนาบดีชนจตลัดมภตาแห่ง
เมือง วง คตง ษา เพราะยังถือวาเมืองพิษณุโลกเบ้นหว
เมืองล้าคญยงกวาเมืองอนทางฝายเหนือ

ตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรกลับตงหวเมืองฝายเหนือ เมื่อ
พ.ศ. ๒๓๓๕ มาจนพมามาตกรวงศ์รอยชยาคราวหลังเมื่อ พ.ศ.
๒๓๐๘ ในระหว่างเวลา ๓๗๓ ปีนี้ เรืองตำนานเมืองพิษณุโลก
มีขอล้าคญปรากฏแต่เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ.
๒๓๔๔-๒๓๓๓ ว่าได้เสด็จชนไปประทับที่เมืองพิษณุโลกใน
เวลาทำสงครามกับเมืองเชียงใหม่ ๒ ครั้ง และได้โปรดให้ช่าง

ฝรั่งเค้ดคิดแบบอย่างซ่อมแปดงบ้อมปราการเมืองพิษณุโลกอีก
 ครั้ง ๑ มาถึงรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑ ได้จัด
 ชนไปประพาดลงเมืองพิษณุโลกเมืองทุ่งยั้ง และเมืองฝาง
 ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระมหาเจดีย์สถานในหัวเมืองเหล่านี้ ยัง
 ปรากฏอยู่หลายอย่าง นอกจากนั้นหาปรากฏเรื่องราวเป็นข้อ
 ดำคัญอย่างใดไม่

เมืองพิษณุโลก มาในเรื่องตำนานเป็นข้อสำคัญในพง-
 คาวดารออกตอนหนึ่งตั้งแต่พม่าตกกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘
 มาจนเสร็จสงครามคราวศึกใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโก-
 สินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ รวมเป็นระยะเวลา ๕๐ ปี เรื่องต่า-
 นานตอนนั้นปรากฏว่าเมื่อพม่ามาตกกรุงศรีอยุธยา ครองหงษญก
 กองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรีทาง ๑ ลงมาจากเมืองเชียง
 ใหม่ทาง ๑ เป็น ๒ ทางด้วยกัน เวลานั้นเจ้าพระยาพิษณุโลก
 ชื่อเรื่อง เป็นคนเข้มแข็งในการสงคราม พม่าไม่กล้าไปตีเมือง
 พิษณุโลก ยกหลักเคยลงมาทางเมืองสุโขทัย เจ้าพระยาพิษณุ
 โลกยกกองทัพติดตามไปตีพม่า กำลังรบพุ่งติดพันกันอยู่ทาง
 เมืองพิษณุโลกมีพวกไทยด้วยกันซึ่งเมือง เจ้าพระยาพิษณุโลก

กตองดาทพกดบไปรักษาเมืองอยู่ตามเดิม เมืองพิษณุโลกมี
 เดียแกพมาซาศัก ในคราวที่เดียพระนครศรีอยุธยา พวกรา
 ราชการในกรุงฯ ทเห็นพม่าได้ เห็นพระยาพิษณุโลกเข้มแข็งก
 พากันหนีไปอยู่เป็นอันมาก ครั้นเมื่อพระราชารับตปกรครอง
 กรุงศรีอยุธยาแล้ว เจ้าพระยาพิษณุโลกก็ตั้งตัวเป็นอิสระกกด
 มอณาเขตตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ขึ้นไป คล้ายกับเมื่อครั้งเป็น
 มณฑลราชธานีฝ่ายเหนืออยู่แต่โบราณ แต่ผิดกันเป็นข้อด่า
 คัญในทิศตะวันตกมณฑลทางช้างเหนือ พระดังสวรรชาล่ดวงคบุรี
 ซอเรือน อยู่ทเมืองฝางตั้งตัวเป็นอิสระชนบางทงเป็นพระ ด้วย
 คนทงหลายเชือกถอวามวราชาคม พากันไปอ่อนนอมยอมเป็น
 พรรวคพวกเป็นอันมาก เจ้าพระยาพิษณุโลกมรทจะทำประการ
 ใด ก็ใดแต่ตั้งรักษาเมืองม่นไว้ ในไม่ช้าพอเจ้าพระฝางมร
 พตมากก็ยกกองทัพลงมาตีเมืองพิษณุโลก นับเป็นครั้งที่ ๕
 ทมซาศักตเมืองพิษณุโลก เจ้าพระฝางตั้งล้อมอยู่ ๗ เดือน ต
 ไม่ได้เมืองกตองดาทพกดบไป ในบั้นนั้นเองพอถึงฤดูหนาว พ.ศ.
 ๒๓๓๓ พระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพขึ้นไปหมายจะตีเมือง
 พิษณุโลก เจ้าพระยาพิษณุโลกให้กองทัพลงมาชุมนุมตักตอง

ทพกรุงธนบุรีปากน้ำเกยไชยแขวงเมืองนครสวรรค์ พระเจ้า
 กรุงธนบุรีกับนาคองดาทพกลับมา เจ้าพระยาพิษณุโลกมีชัย
 ชนะข้าศึกทั้ง๒ทาง เห็นว่าคงตัวเป็นใหญ่ได้กทาพระราชภิเษก
 คงตัวชนเป็นพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อเกิดโรคทในคอ พอ
 ราชภิเษกได้ ๗ วัน ก็ถึงพราตย เป็นเหตุให้คนทั้งหลายเห็น
 ว่าเพราะยกตนเกินพิกัดนา แตนนพวกชาวพิษณุโลกก็ยกท้อ
 เจ้าพระฝางได้ทยกกกองทัพลงมาอก นับเป็นครั้งที่ ๖ ทมข้าศึก
 เมืองพิษณุโลก คงล้อมอยู่ ๒ เดือนก็ไดเมืองพิษณุโลก เจ้า
 พระฝางให้เก็บทรัพย์กวาดคน ชนไปเมืองฝางด้วย เป็นอันมาก
 คงรักษาเมืองไว้เป็นแต่อย่างหัวเมืองชนอนหนง

ถึง พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้ากรุงธนบุรีมณฑลนครราชสีมา
 และมณฑลนครศรีธรรมราชได้แล้วได้จยกกองทัพหลวงชนไป
 ปราบปรามเจ้าพระฝาง ได้ตเมืองพิษณุโลกครั้ง ๓ นับเป็น
 ครั้งที่ ๗ แต่ในครั้งนได้เมืองโดยง่าย เพราะเจ้าพระฝางกวาด
 เอาผู้คนไปไว้ในเมืองฝางด้วยเป็นอันมาก ไม่มีกำลังพอจะ
 บองกนเมือง เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เขตแดนของเจ้าพระ-
 ฝางหมดแล้ว จึงทรงตั้งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระยาขมราช ให้เป็นเจ้าพระยา
 ดัชนีธรรมาธิบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลกเป็นหัวเมือง
 เอกอย่างครึ่งกรุงเก่าต่อมา

ถึง พ.ศ. ๒๓๑๘ พม่ายกกองทัพมาตีเมืองไทยอีก คราว
 นั้น อะแซหวนุกแม่ทัพพม่าทำสงครามตามแบบอย่างครึ่งพระเจ้า
 หงสาวดีบเรงนองยกกองทัพเข้ามาทางเมืองตาก หมายจะตี
 หัวเมืองเหนือติดกาดงได้ก่อนแล้วจึงมาตีกรุงธนบุรี ขณะนั้น
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อยังดำรงพระยศ
 เป็นเจ้าพระยาจักรี ยกกองทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่
 กับเจ้าพระยาสุรสีห์ เปรียญจะไปตีเอาเมืองเชียงแสนจาก
 พม่า ครั้นทราบวามกองทัพพม้ายกเข้ามาทางด่านเมืองตาก
 เจ้าพระยาตาก ๒ กรบด่าทัพกลับลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก
 คอยกองทัพธนบุรีที่จะขึ้นไปตีมทบรรพ พม่าด้วยในสมัยนั้น
 หัวเมืองพงเป็นปรกติ ไพรบ้านพดเมืองยังน้อยไม่มาดงพอ
 จะบุกรุกกองทัพใหญ่ของข้าศึกได้ อะแซหวนุกได้ทักยกกอง
 ทัพใหญ่ตรงไปตีเมืองพิษณุโลก นับเป็นครั้งที่ ๘ และเป็น
 ครั้งที่ตีปรากฏในพงศาวดารว่าข้าศึกตีเมืองพิษณุโลก อะ

เจ้าหอสมุดแต่ง

(ภาษาเขมร) ของพระมหากษัตริย์ราชไทยลงมา เป็นต้น
ที่จะได้อบรมศึกษากรรเวียงพงศาจารย์กรุงสุโขทัย เป็นหลัก
ฐานมาแต่ครั้งนั้น ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลกอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ
ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๙ ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้ตั้งมณฑล และ
เทศาภิบาลเอาเมืองพิษณุโลกเป็นที่ว่าการมณฑล ๑ แต่ พ.ศ.
๒๔๓๙ เป็นต้นมาและเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จโดยมณฑลฝ่ายเหนือ ได้เสด็จประทับ
เมืองพิษณุโลกทรงทอดพระพุทธรูปราชจำลองลงมาเป็นประ
ธานวัดเบญจมบพิตร ถึงรัชกาลปัจจุบันได้เสด็จขึ้นไปสม
โภชพระพุทธรูปราชจำลองเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๔๕๔ อีกครั้ง
หนึ่ง เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลก มีเนื้อความดังพรรณนามาน

ของโบราณในเมืองพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลก เป็นเมืองสำคัญขึ้นหลังเก่าแก่เหมือน
เมืองทพบุรี และเมืองสุวรรณภูมิ เมืองสุโขทัย ถึงเป็นราช
ธานีไม่นานเท่าเมืองสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา เพราะฉะนั้น
ของโบราณที่เมืองจึงมีน้อยกว่า & เมืองนั้น แต่ทว่าโบราณ

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นวัดใหญ่และเก่า

คณีกว่าวตอนในเมืองพิษณุโลก มีพระมหาธาตุรูปพระปรางค์
อยู่กลาง เห็นจะสร้างแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ซ่อม
แซมแก้ไขมาหลายครั้งหลายสมัย รูปเช่นคงอยู่ทุกวันนี้
แบบอย่างกรุงศรีอยุธยา รอบพระมหาธาตุมีพระระเบียง
และมณฑป ๔ ทิศ มณฑปอยู่ทางทิศตะวันออก | มณฑป

พระพุทธชินราชอยู่ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระพุทธชินราชที่เมืองพิษณุโลก
 เห็นว่า วัดพระศรีรัตนศาสดารามที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 อยู่ตามแบบเดิมแต่พระพุทธรูปพระชินราชเหมือนเดิม และมีบาน
 ประตูประดับมุกฝีมือช่างกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระเจ้าบรม
 โกศทรงสร้างมอญจารึกอยู่เป็นสำคัญ วัดพระพุทธชินราชที่
 กับวัดพระศรีรัตนศาสดารามเดิมหักพังหมด พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ แต่เล็กกว่าเดิมและ
 โปรดให้ปั้นพระพุทธรูปแทนพระพุทธรูปเดิม และพระศรีรัตน
 (ซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ) ไว้ในวิหารนั้นด้วย วัดหลวงที่วัดพระศรีรัตน
 ออกนอกราชธานีเห็นแต่ผนังอยู่จนบรรจบอยู่ทางวัดพระศรีรัตน
 ออกเฉียงเหนือ นอกจากทักทายมาชมวิหารและพระเจดีย์ออก
 มาก แต่ไม่เป็นที่สำคัญ

ตำนานพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์

มีเนื้อความในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรี
 ธรรมไตรปิฎกซึ่งสร้างเมืองพิษณุโลกนั้น ทรงดำริจะสร้าง
 พระพุทธรูป ๓ พระองค์ ให้ช่างสุโขทัยกับช่างเชียงใหม่ ช่วย
 กันปั้นหุ่นพระพุทธรูปนั้น แล้วเททองสัมฤทธิ์หล่อเมื่อ ณ

วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีจอ (ประมาณว่าใน
 ในปีจอ พ.ศ. ๑๙๐๗) ดำรงเรียบรอยแต่ ๒ พระองค์ คือ
 พระพุทธชินสีห์กับพระศาสดา แต่พระพุทธชินราชนั้นต้องหล่อ
 หลាយครั้งจึงสำเร็จ แล้วเอาเศษทองที่เหลือหล่อพระพุทธรูป
 ๓ พระองค์นั้น หล่อเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กไว้อีกพระองค์ ๑
 จึงเรียกกันว่า “พระเหลือ” ประดิษฐานไว้ในกุฏิใต้ต้น
 โพธิ์ด้ามเต้า ซึ่งปลูกไว้ตรงที่หล่อพระพุทธรูป ๓ พระองค์นั้น
 กุฏิพระเหลือนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ประยัดชวนครั้งทรงผนวชเป็นสามเณร ได้ตามเสด็จสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลก ต่อมาถึงรัชกาล
 ที่ ๕ เมื่อทรงหล่อจำลองพระพุทธชินราชมาเป็นประธานวัด
 เบญจมาศพิศโรจน์โปรดให้ปลูกต้นโพธิ์ตรงที่หล่ออีกต้นหนึ่ง
 ต่อต้นโพธิ์ด้ามเต้าลงมาข้างใต้ แล้วทรงหล่อพระเหลืออีก
 องค์ ๑ แต่โปรดให้ประดิษฐานไว้ในราชฐานบุชา ณ เมือง
 ดับแด

ลักษณะของพระพุทธชินราชกับพระพุทธชินสีห์ แม้
 พิจารณาในบคณกเห็นได้ว่า เดอกเอาลักษณะทั้งามในแบบ

อย่างพระพุทธรูปคู่โขนกับเชียงใหม่มาปรุณต์มกัน ดมดง
 ความที่ก่ดาวในพงศาวดารเหนือ จึงงามหาที่เปรียบมิได้ แต่
 พระคำสดานนตลักษณะต่างไป ดั่งดียวว่าจะหลอมมาต่อชั้นหลัง
 มิใช่ผิวอย่างเดียวกัน ถึงในจดหมายเหตุเกาซึ่งกล่าวถึงดม
 เดจพระราชบิดครองกรุงศรีอยุธยาได้จจนไปสมโภช ก็ออก
 พระนามแต่พระพุทธรูปราชกับพระพุทธรูปดีห์ หาได้กล่าวถึง
 พระคำสดาไม แต่พระพุทธรูปทอง ๓ พระองค์นั้นประดิษฐาน
 อยู่ในวัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลก ด้วยกัน มาตลอดเวลาดีกว่า
 ๔๐๐ ปี จนถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ จะเป็นปีใดไม่
 ปรากฏ วิหารพระคำสดาหักพัง จึงมีเหตุเชิญพระคำสดาดงมา
 กรุงเทพฯ เติมไว้ที่วัดบางอ้อข้างแขวงจังหวัดนนทบุรี ถึง
 รัชกาลที่ ๓ ดมเดจเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติเมื่อยังเป็นพระ
 ยาศรัยพัฒน์ เชิญไปไว้วัดประดู่แขวงจังหวัดธนบุรี ครั้น
 รัชกาลที่ ๔ โปรดให้เชิญมาไว้ที่มณฑลหน้าพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ
 ต่อมาทรงสร้างพระวิหารทวัดบวรนิเวศ โปรดให้เชิญพระ
 คำสดาไปประดิษฐานไว้ในวิหารนั้นสืบต่อมาจนบัดนี้ พระพุท
 ธูปดีห์อยู่วัดมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก จนรัชกาลที่ ๓

วิหารปรักหักพัง กรมพระราชวังบวรมหาคักัดพลัดแจ้งโปรด
ให้เชิญมากรุงเทพ ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ประดิษฐานไว้ใน
วัดบวรนิเวศ ซึ่งพระองค์ทรงสร้าง เดิมไว้ที่มณฑลพระอุโบสถ
ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวชเป็นเจ้าอาวาส
วัดนั้น จึงโปรดให้เชิญมาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถสืบมา
จนบัดนี้

วัดวิหารทอง

วัดวิหารทองเป็นวัดใหญ่อกว้างหนึ่งในเมืองพิษณุโลก
อยู่ทางฝั่งตะวันตก แขวงกบวคมหาธาตุหนองหนึ่ง วัดนเดิม
มีพระพุทธรูปหล่อด้วยทองคำมฤต ยืนดัง ๑๘ ศอก เมื่อ
รัชกาลที่ ๓ เห็นจะเป็นเพราะด้วยวิหารหักพัง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้เชิญมากรุงเทพ ฯ ทรง
สร้างวิหารประดิษฐานไว้ในวัดสระเกศ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘
ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระเชลิมพระนามว่า พระอัยยิหาร์ศรี
สุคตทศพลญาณบพิตร แต่ทว่าวัดวิหารทองเดิมนั้นหักพังหมด
แล้วยังเหลือแต่ผนัง

วัดจุฬามณี

วัดจุฬามณีอยู่ริมฝั่งตะวันออกใต้เมืองพิษณุโลกลงไป
ทางเรือ ลึก ๘ กิโลเมตร วัดนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๗ สร้างตรงที่เมืองเดิมแต่ทรงซ่อม
แปลงเทวสถานของขอมเป็นพระปรางค์ระหว่างพระอุโบสถกับ
พระวิหารหลวง ครั้นสร้างเสร็จแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ ทรงพระราชพิธีทอดผ้าไตรออกทรงผนวช
อยู่ที่วัดจุฬามณี ๘ เดือนกับ ๑๕ วัน จึงได้ลาผนวช ยังมีโคก
ถมดินกบรอยก่ออิฐอยู่แห่งหนึ่งทางริมหน้าวัดข้างฝ่าย
เหนือเหนือจะเป็นที่ปลูกพระศากยโคกทรงผนวช ของสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ ปรางค์อยู่จนบัดนี้ และมีมณฑปพระ
พุทธบาทอยู่ในวัดจุฬามณีนอกแห่งหนึ่ง มีคฤหาสน์ ๒
รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จมาประทับพระบรมไตร-
โลกนาถทรงสร้างวัดจุฬามณี และทอดผ้าไตรออกทรงผนวช
แล้วกล่าวความต่อไปว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๒ สมเด็จพระนารายณ์
มหาราชได้โปรดให้เอาผ้าไตรถวายพระพุทธรูป ณ เขาสุวรรณ
บรรพตแล้วจำลองรอยพระพุทธรูปลงแผ่นศิลาไปประดิษฐาน

ไว้ ณ วัดจุฬามณีนั่น

พระราชวังเมืองพิษณุโลก

พระราชวังเมืองพิษณุโลกอยู่ทางฝั่งตะวันตกข้างใต้โรง
ทหารเคียนขมมั่งระชางพระราชมนเทียรกับเนินดิน และมี
กำแพงทวารกษทพวกราชเมืองไปบูชาปรากฏอยู่ถึงอินทามิไม่
ดมเด็จพระราชาธิบดี ซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาได้เคยประทับอยู่
ที่พระราชวังนพดลราชวงศ์คือ ดมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
พระองค์หนึ่ง ดมเด็จพระรามาธิบดีองค์พระองค์หนึ่ง ดมเด็จพระ
บรมราชาหน่อพุทธจักรพระองค์หนึ่ง (เข้าใจว่าสมเด็จพระ
ไชยราชาธิราชด้วยพระองค์หนึ่ง) ดมเด็จพระมหาธรรม
ราชาธิราชพระองค์หนึ่ง ดมเด็จพระนเรศวรมหาราชองค์
หนึ่ง รวมเป็น ๖ พระองค์ด้วยกัน แต่ชนเจ้าเมืองเห็นจะคง
จวนอยู่ทอน

สระแก้ว

สระแก้วอยู่นอกเมืองพิษณุโลก ทางด้านตะวันออก คือ
ตรงที่บริเวณสถานีรถไฟบดิน เต็มมีสระและเห็นจะมีตาหนัก

เป็นทประพาสของเจาหายทครองเมืองพิษณุโลก คด้าย ๆ กับ
 ด้ระประทมวณทกรุงเทพ ๑ น และวาเบณฑทาพชด้รงด้นา
 เวตามชยชนะชาค้กตวย เวดาเมือกอนทาทางรตไฟยังมีด้ระ
 และเกาะกตางด้ระเหลดออยพอเหนเบนเคาบาง

ของโบราณในเมืองพิษณุโลกมีด้งด้าคัญด้งพรรณนามา

พิมพ์ที่ ร.พ. อักษรนิติ

โทร. 20371 ถนนวิสุทธิกษัตริย์ บางขุนพรหม พระนคร.

หน่อ อัครักษ์ ผู้พิมพ์โฆษณา

17/ 3/96.

ราชบัณฑิตยสถาน

